

TÜRÜK

2020, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 21, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 11.04.2020

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 10.06.2020

Sayfa / *Page*: 132-145

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Öğr. Gör. Dr.Fatma TEKİN

Ege Üniversitesi, Türk Dili Bölümü Öğretim Üyesi

ftekin3835@gmail.com

KAZAN TATARLARININ HALK KÜLTÜRÜNDE MİTOLOJİK SAYILAR*

Öz

Geçmişten bu yana simgeleyici bir unsur olarak sıkça kullanılan sayılara; Türk mitolojisinde, kültüründe ve anlatılarında değişik anlamlar yüklenmiştir. Bu yükleniş; insanların dünyayı yorumlayışından, her türlü düşüncüyü ifade edişine kadar birçok noktada görülür. Bu nedenle de, özellikle kökeni mitolojik geçmişe dayanan sayılar; bir milletin hayata karşı duyuş, düşünüş ve algılayışının bir göstergesi olmuştur. Türk kültüründe “sayı simgeciligi” oldukça belirgindir. Nitekim geçmişten bu yana sayının büyük bir güce sahip olduğuna inanan insanlar bunu; ruhlardan yardım isteme, büyü yapma ya da dua etmeye kadar türlü şekillerde yaşantılarında kullanmıştır. Bunu; mitolojik dönemden bu yana toplumun hayal dünyası ile oluşturulan destan, efsane ve masal gibi anlatılarda çeşitli anlamlar yüklenerek dilin ayrılmaz bir parçasını oluşturmasında da görmek mümkündür. Kazan Tatarlarının halk kültüründe de “sayı simgeciligi”nin önemli bir yeri vardır. Varlıkların, nesnelere, eylemlerin niteleyicisi ve sembolleyicisi olan sayılar; inanışlarda ve anlatılarda farklı birçok anlam üstlenmiş, bu şekilde Kazan Tatarlarının kültürel kimliğini yansıtmaları bakımından önemli bir işleve sahip olmuştur. Bu çalışmada, Kazan

* Bu makale, 3-5 Ekim 2019 tarihlerinde, Edremit-Balıkesir’de düzenlenen TOKÜAD Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu’nda sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

Tatarlarının halk kültüründe sıkça görülen “üç”, “dört”, “yedi”, “dokuz” ve “kırk” sayıları üzerinde durulacak ve bu sayıların yüklendiği mitolojik anlamların tespit edilmesiyle de, bu Türklerin kültürel kimliğinin kökenlerinin mitolojik çağlara kadar uzandığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazan Tatarları, Sayı Sembolizmi, Mitoloji, Halk Kültürü, Kültürel Kimlik.

THE MYTHOLOGICAL NUMBERS IN FOLK CULTURE OF KAZAN TATARS

Abstract

From past to present as a symbolizing factor for the often used numbers, different meanings are loaded in Turkish mythology, culture and narratives. This loading has been seen in several points from human interpreting the World to stating every kind of thought. Therefore, the numbers, the origin of which especially dates from mythological past, have indicated the hearing, thinking and perceiving of a nation against life. “Number symbolism” is quite prominent in Turkish culture. Hence, from past to present, people who believe that numbers have a great power have made use of this in various ways in their lives like asking souls for help, casting a spell, and praying. It can also be seen that this is an indispensable component of the language by carrying a variety of meanings in the narratives such as legends, epics and tales composed with the imagination of the society since the mythological times. “Symbolism of numbers” have also taken very important place in the folk culture of Kazan Tatars. The numbers symbolizing and modifying of properties, objects and actions have had several different meanings in beliefs and narratives. In this way, the numbers have had an important function in terms of representing cultural identity of Kazan Tatars. In this study, the numbers of 3, 4, 7, 9 and 40, which are frequently seen in the folk culture of Kazan Tatars, will be emphasized. In addition, the origins of Turks’ cultural identity will be revealed that they go back to mythological ages / eras.

Key Words: Kazan Tatars, Symbolism of Numbers, Mythology, Folk Culture, Cultural Identity.

Giriş

Mitojinin, kendine özgü sembolik bir dil sisteminden oluştuğu bilinmektedir. Nitekim bununla ilgili olarak Cassirer de, sadece bilenlerin okuyabileceği ve anlayabileceği “şifreli bir yazı”ya benzettiği miti, gizli kılan şeyin sembolik dili olduğunu belirtir (2005: 68-69). İşte bu noktada sayılar, mitolojinin sembolik dilinin unsurlarındandır. İnsan, sayılar sayesinde dış dünyadaki “şey”leri anlamlandırır, açıklar ve bilinebilir kılar (Cassirer 2005: 175). Bu nedenle de geçmişten bu yana simgeleyici bir unsur olarak sıkça kullanılmış; Türk mitolojisinde, kültüründe ve anlatılarında da değişik anlamlar yüklenmiştir. Nitekim bu yüklenişi, insanların duygu ve düşüncelerini ifade etmesinde görmek mümkündür. Bu nedenle de, özellikle kökeni mitolojik

geçmişe dayanan sayılar; bir milletin hayata karşı duyuş, düşünüş ve algılayışının göstergelerinden biri olmuştur.

Sayıların yorumlanması, kültürlerarası farklılıklar kadar benzerlikler de gösterir. Buna, trafik ışıklarının üç aşamalı olması ve uğurlu sayıların birbirine yakınlığı örnek verilebilir. Türk boylarında da sayı simgeciliği, her zaman önemli bir yere sahip olmuş; sayının gücüne inanan insanoğlu bunu; bazen ruhlardan yardım isterken, bazen büyü yaparken ve bazen de dua ederken kullanmış (Schimmel 2000: 9); mitolojik dönemden bu yana da toplumun hayal dünyası ile oluşturulan destan, efsane ve masal gibi anlatılarda çeşitli anlamlar yüklenerek dilin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Nitekim “bir şeyi kırk defa söylemek, yiğitliğin üç şartı bulunmak, dokuz yerden kovulmak, dünyanın dört yanını gezmek, yedi gün yedi gece” gibi kullanımlara Türk kültüründe yaygın olarak rastlanır (Ögel 2010: 291). Ayrıca Türk kültüründe sayı simgeciliği konusunda çok sayıda çalışması bulunan Bayram Durbilmez, halk anlatılarından başka “kehanette bulunma” ve “büyü yapma” gibi uygulamalarda da “sayıların büyü gücü”nden yararlandığını belirtir (2008: 211).

Türk dünyası kültüründe mitolojik sayıların zengin kullanımlarına rastlanılır¹. Kazan Tatarlarının halk kültüründe de “sayı simgeciliği” belirgindir. Özellikle “üç”, “dört”, “yedi”, “dokuz” ve “kırk” sayıları ön plana çıkar. Niteleyici ve sembolleyici özellik gösteren bu sayılar; - inanışlarda ve anlatılarda (destan, efsane ve masal) yükledikleri anlamlarla- bu Türklerin kültürel kimliğini yansıtmaları ve bu kimliğin kökenlerinin mitolojik çağlara kadar uzandığını göstermesi bakımından önemli bir işleve sahip olmuştur.

Üç (3)

Mitolojik sayılar içerisinde önemli bir yere sahip olan “üç”; “kapsayıcı sentez”, “ilk gerçek” ve “geometrik şekli oluşturan ilk sayı” olarak tanımlanır (Schimmel 2000: 69-70). Antik çağdan bu yana temel sayı olarak kabul edilen üç sayısı; Tanrı, evren ve insanda var olan bir düzeni ve yer-gök birliğini ifade eder. Her zaman yaşamın içinde olup, dünyaya ilişkin pek çok unsurda kendisini gösterir: İnsanı oluşturan üç unsur; madde, ruh ve akıldır. İnsan yaşamı; doğum, yaşam ve ölümden ibarettir (Ersoy 2000: 22-24). Maddenin; katı, sıvı ve gaz olmak üzere üç hali vardır. Yeryüzünde insanın dışındaki şeyler; mineraller, bitkiler ve hayvanlar olmak üzere üçe ayrılır. Kırmızı, sarı ve maviden oluşan üç ana renk vardır. Dünya, üç boyutlu bir âlemdir. Bu nedenle de insan uzayı, uzunluk, genişlik ve yükseklik; zamanı ise geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere üç türlü algılar (Schimmel 2000: 70-71, Çoruhlu 2011: 225).

Üç, “şans” ve “deneme” sayısı olarak da bilinir. Nitekim Tanrı’nın hakkı üçtür; şans üç kez denenir; bir şeye başlarken bir, iki, üç diye sayılır ve çekirge ancak üç defa sıçrar (Ersoy 2000: 23). Bu sayının günlük yaşamdaki yaygınlığını ise; “üç elli, yaz belli”, “üç gecelik ayı herkes görür.”, “üç öpüp bir ısırma”, “üç göç bir yangının yerini tutar.”, “üç günlüğüne uğramak”, “üç beşe

¹ Bu konuda yapılan çalışmalardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: “Türklerde Sayı Sistemleri” (Kaymaz 2002: 419-426), “Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgeciliği” (Durbilmez 2007a: 177-190), “Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar” (Durbilmez 2008: 340-352), “Romanya Sözlü Türk Edebiyatı Ürünlerinde Mitolojik Sayılar” (Durbilmez 2010a: 245-257), “Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı Huban Arığ’da Mitolojik Bir Sayı: Dokuz” (Durbilmez 2010b: 80-85), “Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar” (Durbilmez 2011: 77- 93), “Kazakistan’da Nevruz İnanışlarına Bağlı Mitolojik Sayılar” (Durbilmez 2012: 103-108), “Alpamış Destanı’nda Sayıların Anlamları ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir İnceleme” (Çalışkan vd. 2019: 183-197), “Uygur Halk Anlatılarında Sayı Simgeciliği” (Aydın 2019: 209-227) vd.

bakmamak”, “üçlemek”, “üç aşağı beş yukarı”, “üçü bir sacayak” gibi dile ait kalıplaşmış birçok söylemde görmek mümkündür (Yüksel 1981a: 49).

Felsefe ve psikolojide bu sayı, “zaman, mekân ve nedensellik” gibi birliktelik türlerinde “sınıflandırma” sayısı olarak kullanılır. “Gizemli” olduğu kadar, “bütünlük” ve “mükemmellik” sayısıdır. “Sonluluğu” gösterdiği, bazı düşünürlere göre ise “kesin saymanın üst sınırı” ve “belirsiz çokluğun” ifadesi iken, bazen de “üstünlük” anlamına geldiği ve “basit yuvarlak” bir sayıya dönüştürülebildiği söylenilir. Nitekim Yunus balınının karnında 3 gün geçirmiş; Mısır’daki karanlık 3 gün sürmüştür... (Schimmel 2000: 76-80).

Üç sayısı, dinler tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Nitekim Bektaşilikte “telkin”, “libas” ve “ahadiyyet” erişilmesi gereken üç mertebedir. Mevlevilikte çile çeken derviş adayı, üç gün mutfakta post üstünde bekler, kararı değişmezse üç gün sonra ona çeşitli giysiler verilir ve üç yıla yakın bir süre çeşitli hizmetlerde bulunur. Şiilikte de “Allah, Muhammed ve Ali”, üçlemeye işaret eder (Çoruhlu 2011: 225). Alevi tarikatlarında ise “üç yudum su, üç lokma ekmek ya da yemek, üç adım, üç dua (üç ihlas, bir fatiha okumak), üç aylar, üç kapı” gibi kullanımlar görülür (Eyüboğlu 1998:176).

Üç sayısının Türk kültüründe yaygın bir yeri olduğu bilinmektedir (Durbilmez 2005: 1-22). Ayrıca “Tatar Halk Anlatılarında Mitolojik Bir Sayı: Üç” (Durbilmez 2018) adlı bir çalışmada üç sayısının Kazan Tatarlarındaki kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi ve örneklere yer verilmektedir. Bu araştırmada da, Kazan Tatarlarının halk anlatılarında üç sayısının simgelik anlamlarını yansıtan zengin kullanımlarına rastlanmaktadır. Bu kullanımların ekseriyeti “mükemmellik” ve “bütünlük” anlamlarında olup; ayrıca “tamamlama”, “sınıra gelme”, “kaderi belirleme/şans getirme” anlamları da görülmektedir.

Üç sayının “mükemmellik” ve “bütünlük” anlamlarındaki kullanımlarında genellikle üç şeyden söz edilmektedir. Söz gelimi; “Kadış Mergen” destanında bir ihtiyarın üç oğlu (=öç ulı) ve üç sürü malı (=öç öyér mal) vardır (Ehmetova vd. 2004: 558). “Alpamşa” destanında padişah üç değirmen taşının (=öç tıgırmen taşı) ikisini koltuk altında, diğerini de eline alıp dağa çıkabilen kişiye kızını verecektir (Urmançı 2007a: 251). “Yestey Mönki” destanında kahraman, kafasındaki üç altın saçtan (=öç altın çeç) tanınır (Ehmetova vd. 2004: 557). “Mercen Şehri Ve On İki Kız Hikâyesi” efsanesinde üç kahramanın (=öç batır) dağa çıkması, “Kuş İsimleri” efsanesinde ise üç kuşun (=öç koş) birlikte yaşamaları anlatılır (Gıylecitdinov 2000: 35-36, 245-246). “Ak Kurt” masalında bakır, gümüş ve altın olmak üzere üç saray (=öç saray) bulunurken (Camalitdin 1994: 18-19); “Altın Başlı Gümüş Bilekli” (Gatina vd. 1978: 191-197) ve “Otuz Oğul” (Gatina vd. 1999: 365-372) masallarında kahraman, üç başlı yılan ile mücadele eder. “Mermer Dağı Başında” masalında ise üç güvercin üç kıza dönüşür (Gatina vd. 1978: 124-128).

Üç sayısının, kaderi belirleme ya da şans getirme anlamlarında kullanıldığı “Arıcının Kızı” efsanesinde kura, üç elçiden (=öç ilçé) kime çıkarsa o, diri diri gömülecek; “Karavca” efsanesinde ise üç oğlan, üç okun (=öç uk) düştüğü yere yerleşecektir (Gıylecitdinov 2000: 49, 162). “Sınıflandırma” anlamında kullanıldığı “Altayın Sayın Süme” destanında üç kattan oluşan gök (=öç törgén kük) (Ehmetova vd. 2004: 550); “Niçin Kurbağalar Vak Vak Edip Kalmışlar?” efsanesinde de üç çeşit canlı (=öç törlé can iyese) (Gıylecitdinov 2000: 247) kullanımı görülür. Bu sayının

“gizemli sayı” olmaktan çok, “yuvarlak sayı” işlevi gördüğü “Seyfilmölik” destanında kahraman, sevdiği kızı üç yıl bulamaz (Urmançı 2001: 105), “Uyuz Tay” masalında kahraman, üç günlük yola gider (Gatina vd. 1999: 328).

“Üç”ün “tamamlanma” ve “sınıra gelme” anlamlarında olayların üç vakitte (gün, ay, yıl, mevsim vs.) yaşandığı, tamamlandığı ya da tekrar edildiği sıkça görülür. Söz gelimi; “Yirtöşlik” destanında Han, kızının yüzünü görmek için üç kez çağırır (Ehmetova vd. 2004: 568-569). “Alpamşa” destanında sarayın kapıları üçüncü düğmeye basıldığında açılır (Urmançı 2007a: 257). “Tanbatır” masalında devin sarayında üç gün üç gece misafir olunur (Camalitdin 1994: 41). “Bulgar’ın Harap Edilmesi” efsanesinde, Aksak Timur üç günün içinde şehri yok eder (Gıylecitdinov 2000: 33). “Avcı” masalında kahramanın mücadele ettiği üç ejderhanın üçünün de birer vasfının olması (altı, dokuz, on iki başlı) (Gatina vd. 1978: 55-60), bu sayının yine “tamamlanma” anlamında olduğunu gösterir².

Kazan Tatarlarının halk inanışlarında da üç sayısına bağlı çeşitli inanış ve uygulamalar bulunmaktadır. Nitekim Hamam İyesi ile ilgili bir inanışa göre, iyeleri korkutmamak için hamama üç defa “ıhı ıhı” gibi seslerle girilmelidir (Gıymanov 1996: 224). Ev İyesi ile ilgili bir inanışta da evinden ayrılan bir kişi, bu iyenin gönlünü almak için evin bodrumunda üç tane çıra yakmalıdır (Çetin 2007: 15). Bunun yanında insan yaşamının önemli üç geçiş dönemi olan “Bebi Tuyu (Bebek Düğünü)”, “Nikâh Tuyu (Nikâh Düğünü)” ve “Defên Tuyu (Defîn Düğünü)”, Tatar Türklerinde “Tormışniñ Öç Tuyu (Hayatın Üç Düğünü)” olarak adlandırılır. Yine, inanışa göre çocuğu olmayan insanlar, çok çocuklu birinin mezarının etrafında üç kez dönerse çocuk sahibi olur. Yeni doğan bir bebek, yaşlı bir ebe yahut dede elinde sokağa çıkarılır ve üç defa “Çocuk satıyorum, alacak mısınız?” diye sorulur. Bir köyden iki cenaze çıktığında üçüncüsünün de mutlaka çıkacağına inanılır. Mezar kazılırken toprak üç defa kayarsa, toğrağın o insanı istemediğine yorulur. Cenazede verilen ilk yemek, definden üç gün sonradır. Ölümün üçüncü gününde kuymak pişirilir. Dilde de “İnsan öldükten sonra da üç günlük işi kalır.” şeklinde bir söylem bulunur (Çetin 2009).

Dört (4)

“Maddî düzen sayısı” (Schimmel 2000: 98) olarak nitelendirilen “dört”; “kare, küp, dört cihet” gibi “merkeziyet”i simgeler (Beğenç 1967: 76). Kare, şekil olarak “dünya küresi”ni simgeleyip “maddede eşitlik ve dengeyi” sağladığından bu sayı; “sağlamlılık”, “duyarlılık” ve “istikrar”ı ifade eden bir sayı olarak da düşünülmüştür. Nitekim bunu “dört elle sarılmak” deyiminde görmek mümkündür (Ersoy 2000: 26-27). Dünyadaki ilk düzenle bağlantılı olmasının ve doğadan insanlığa doğru bir değişimin yanında, dünyaya ilişkin pek çok unsurda yine kendisini gösterir. Söz gelimi; ilk insanlar, Ay’ın dört aşamasını -hilal, büyüme, dolunay ve küçülme-gözlemlemişler, Güneş’in konumu ve gölgelerin hareketinin gözlemlenmesiyle de dört yönü ve dört rüzgârı keşfetmişlerdir (Schimmel 2000: 98).

² “Tatar Halk Anlatılarında Mitolojik Bir Sayı: Üç” (Durbilmez 2018) adlı çalışmada konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve örneklere yer verildiği için burada üç sayısıyla ilgili tespitlerden kısaca bahsedilmiştir. Üç sayısının Türk kültüründeki yeri ve önemi hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Yardımcı 2000: 637-639, Durbilmez 2005: 1-22, Durbilmez 2007: 177-181, Durbilmez 2008: 342-344, Çıblak Coşkun 2010: 73-92, Durbilmez 2010: 246-248, Aydın 2019: 209- 227.

Dört sayısı, Türk kültüründe ve mitolojisinde önemli bir yere sahiptir³. Yeryüzünün bir dikdörtgen/ dörtgen biçiminde olduğu ve dört gök öküzü üzerinde durduğu gibi inanışlar; dört unsur, dört ana yön, dört mevsim, dört zaman, dört renk, dört yıldız/yıldız kümesi, bir ağacın dört dalındaki yasak meyveler vb. gibi hususlar mitolojik kökenli iken; insan yaşamının dört dönemi (bebeklik, çocukluk, olgunluk, yaşlılık), dört tat (acı, ekşi, tatlı, tuzlu), dört nitelik (sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık) ve dört grup hayvan (sürüngenler, uçanlar, yürüyenler, yüzenler), bu sayının dünyaya ilişkin pek çok unsorda yine kendisini göstermesidir. Bunun yanında dört melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail), dört peygamber (Hz. Davut, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed), dört kitap (Zebur, Tevrat, İncil, Kuran-ı Kerim), cennetteki dört ırmak, ilk dört halife, dört ana mezhep, dört yol (şeriat, tarikat, hakikat, marifet) da İslamî kabullerdendir (Durbilmez 2017a: 208, Durbilmez 2019b: 60, Çoruhlu 2011: 225).

Kazan Tatarlarının halk anlatmalarında dört sayısı, mitolojik bir sayı olarak sıkça kullanılır. Bu kullanımlar ise daha çok “dört yön”le ilgilidir. Söz gelimi; “Tülek” destanında sarayın dört tarafından (=dört taraf) akan nehir kurur ve sarayın önünde duran tahtın dört tarafı demirle sarılıdır (Urmançı 2001: 13-17). “Tahir İle Zühre” destanında Tahir, rüyasında dört yanını (=dört yağın) kara itlerin çevirdiğini görür (Ehmetova 1984: 229). “Üvey Ana İle Genç Delikanlı” masalında dört güvercin dört tarafa (=dört çatta) uçar (Gatina vd. 1978: 172). “Zayatülek İle Susulu” destanında ise “Tülek taşı” taşı, dört köşeli (=dört poçmaklı) ve yüzeyi masa gibi düzdür (Urmançı 2007a: 117).

Dört sayısının, “sağlamlılık/yetkinlik” anlamında kullanıldığı “Çora Batır” destanında Çura, dört yaşına geldiğinde okumaya başlar (Urmançı 2007a: 393). Ayrıca bu sayının formülistik bir sayı olarak görüldüğü “Büz Yiğit” destanında kız, aşkını dört yıl saklı tutar (Urmançı 2001: 114). “Barak Nesli” efsanesinde dört şehzade vardır (Gıylcitdinov 2000: 31). “Onbirinci Ahmet” masalında cin padişahının canı, dört ördek yumurtasının içindedir. “Dutan Batır” masalında dokuz günlük yol, dört günde geçilir (Gatina vd. 1999: 270, 355). “Kız Kardeşi Keçi Olan” masalında oğlan, kuzunun ayaklarını yıkamasını dört kez ister (Gatina vd. 1977: 172-173).

Bu sayıyı, halk inanışlarında ve geleneklerinde de görmek mümkündür. Söz gelimi; rüyada evin dört duvarının ağaç gövdesinden örüldüğünü görmek ölüme yorulur (Çetin 2008: 156). “Kaz Yolma” geleneğinde kaz dört parçaya ayrılıp, etlerin üstüne kuyruğu yerleştirilerek tabak ev sahibine verilir. Yeni evin dört köşesine bolluk-bereket getirmesi için gümüş veya bakır para konulur (Çetin 2004: 135-136). Bunun yanında mitik bir varlık olan Ubır’la ilgili inanışlar temelinde oluşan bir efsanede onun, insana benzeyen ayaklı ve elli, domuz yüzlü ve dört bacaklı bir canavar olduğu anlatılır (Gıylmanov 1999: 31-39). Benzer şekilde mitik varlık olan Arsuri de, dört gözlü tasvirlenir (Gıylmanov 1996: 153).

Yedi (7)

“Bilgeliğin sütunları” olarak adlandırılan “yedi”; “4 elementi kuşatan ve duygusal güçlere karşılık gelen maddî dörtlemeye (hava=zekâ, ateş=istenç, su=duygular, toprak=ahlâk) birlikte yaratıcı ilkelerin üçlülüğünü (aktif zekâ, pasif bilinçaltı ve işbirliğinin düzenleyici gücü) içerir.” (Schimmel 2000: 140). Aynı zamanda bu sayının, yeri ve göğü birleştirdiği de düşünülür. Çünkü

³ “Türk Kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde Dört Sayısı” başlıklı makalede dört sayısının Türk kültüründeki ve Türk mitolojisindeki yeri ayrıntılı olarak incelenmekte ve örnekler verilmektedir (Durbilmez 2009: 71- 86).

dört sayısı, dünyanın “güney, kuzey, doğu, batı”dan oluşan yönlerini simgelerken, üç sayısı da gök ile bağlantılıdır (Ersoy 2000: 31).

Pisagorculara göre “dönüm noktası” olan yedi (Schimmel 2000: 166), insan yaşamında önemli bir sayıdır. Özellikle dişil yaşamda belirgin rol oynar (kız çocuklarının yedi aylıkken süt dişleri çıkar, yedi yaşındayken dökülür, $7 \times 2 = 14$ yaşında ergenliğe, $7 \times 7 = 49$ yaşında menapoza girilir, adet dönemleri $7 \times 4 = 28$ gün aralıklarla olur ve hamilelik dönemi $7 \times 40 = 280$ gün sürer) (Schimmel 2000:141-142). Ayrıca haftanın yedi günü, gökkuşağının yedi rengi ve müzikte yedi nota vardır. Bunun yanında insan vücudunda bulunan deliklerin ve boyun kemiklerinin sayısı yedidir. Nitekim karın ameliyatı yapan doktorlar, deriyi yedi kat kestiklerini söylerler (Ersoy 2000: 33-34).

Yedi, İslamî gelenekte de yaygın bir sayıdır: Allah’ın göğü, yedi kat yarattığı anlatılır. Hac ibadetinde Kâbe yedi kez tavaf edilir, Safa ile Merve arasında yedi gidiş-dönüş yapılır ve yedişer taşla şeytan üç kez taşlanır. Miraç olayında Hz. Peygamber’in göğün yedinci katına kadar çıktığı söylenir. Cennet ve cehennem yedi katmandan oluştuğunu söyleyen ayetler vardır (Çoruhlu 2011: 227).

Mitolojide, dünya ile ilgili tasavvurlarda da yedi sayısı sıkça görülür. “Büyük Ayı” ve “Küçük Ayı” burçlarının yedi yıldızdan oluştuğu, yerin ve göğün katmanlarının sayısının yedi olduğu, dünyanın “yedi iklim” ayrıldığı bilinmektedir (Bayat 2011: 37). Bunun yanında “Güneş, Ay, Merkür, Mars, Venüs, Jüpiter ve Satürn”den oluşan yedi gezegen vardır (Schimmel 2000: 142-144). Yenisey ırmağı, kaynağını göğün yedinci katından alır. Altay Türklerine göre, Ay’ın tutulması “yedi başlı dev” yüzündendir (Yüksel 1981b: 48).

Kam-şaman inanış ve uygulamalarında da yedi, yaygın bir sayıdır. Buna; Tanrı Ülgen’in yeryüzünde önce yedi kişiyi yaratması; Ülgen’in katına ulaşmak için yedi engelin aşılması; Tufan’ın olacağını önceden bildiren Gök tekenin dünyanın çevresine yedi kere dolaşması; büyü yapılırken kızdırılan demirin yedi pınardan, yedi değirmen olduğundan alınan yedi suya atılması ve bazı Türk topluluklarındaki kamların davullarında yedi sarı kız resminin bulunması örnek verilebilir (İnan 2013: 23, Durbilmez 2008: 221, Yüksel 1981b: 48).

Kazan Tatarlarının inanışa dayanan davranış ve kabullerinde de bu sayı belirgindir. Söz gelimi; huzursuz bir çocuk için geceleyin bahçe kapısına/direklerin başına lapa pişirilip bırakılır. “Gece Lapası” denilen bu lapanın yanına yedi kaşık konulur. Bu yedi kaşığın, çocuğu yedi büyüye karşı koruduğuna inanılır. Bir doğum geleneği olarak çocuğun doğumunun yedinci günü kurban kesilir. Cenaze törenlerinde ölüyü yıkayana ölünün yedinci günü sadaka verilir. Ölünün yedisinde de kuymak pişirilir (Çetin 2009). Bunun yanında “Ay Tirek (Ay Ağacı)” denilen üvez ağacının, yedi yolun kesişiminde bulunduğu inanılır. Nitekim bunu bir bilmedede de görmek mümkündür: “Cidé yulniñ çatında (Yedi yolun kesişiminde) / Tulgan aytirek otura (Dolu ay ağacı oturur) / Kanatınnan al tamıp (Kanadından kan damlar) / Kargıy-tirgiy utıra (Lanet ederek oturur)” (Gıylamnov 1996: 60).

Halk anlatmalarında “zaman”, “nesne” ve “kişi” niteleyicisi olarak görülen yedi sayısı, özellikle yeraltı dünyası ve bu dünyaya ait mitik varlıklarla bağlantılıdır. Bu sayıyla ilgili olarak; “yedi akboz at”, “yedi gün yedi gece”, “yedi kat yerin altı”, “yedi katlı demir saray”, “yedi semiz-

zayıf sığır”, “yedi başlı ejderha”, “yedi oğlan” gibi motifler de dikkate değerdir. Söz gelimi; “Kara Kükil” destanında kahraman yedi günde yedi yaşına gelir (=cidé könde cidé yeşke). “Altayın Sayın Süme” destanında han, yedi akboz atı (=cidé akbüz at) ister. Kahraman, atı almaya giderken yedi yüz yilbigenin (=cidé yöz yilbégen) bulunduğu yerde yedi direk (=cidé tirek) görür. “Yirtöşlik” destanında Çalkoyruk yedi kat yerin altında, yedi katlı demir saray içindedir (=yidé kat cir astında, yidé kabat timér saray) (Ehmetova vd. 2004: 539, 550, 571). “Yusuf Kitabı” destanında Yusuf’un arkadaşı rüyasında, yedi semiz ve yedi zayıf sığır görür (Urmançı 2001: 97). “Alp Dağı” efsanesinde nine, kendi kendine “yel idim, fırtına idim, yedi günde bir iç donu dikip bitirdim” diye söylenir. “Altı Evi Geçmesin, Yedi Eve Yetişmesin” efsanesinde Şürelî’nin bedduası ile köyde hane sayısı yediye çıkmaz (Gıylecitdinov 2000: 254, 281). “Su Anasının Altın Tarağı” efsanesinde Tanrı tarafından cezalandırılan dev, yedi bin yıl dışarı çıkamaz (Gıylmanov 1996: 134-135). “Aksak Timur” efsanesinde yedi katlı bir sura (=cidé kat nıgıtma) şehrin etrafında yedi kere dolaştıktan sonra (=cidé kat eylenép) girilebilir (Gıylecitdinov 2000: 30). “Ak Kurt” (Camalitdin 1994: 6-30), “Tılsımlı Mum” “Çiçek Gömlek” ve “İki Kardeş” (Gatina vd. 1978: 301-307, 402-410, 78-88) masallarında ejderhalar yedi başlıdır. “Tanbatır” masalında yedi gün yedi gece boyunca yüründükten sonra yedi kat demir kapı (=cidé kat çuyın kapka) kırılarak karanlık dünyadan aydınlık dünyaya geçilirken (Camalitdin 1994: 30-38); “Üç Güvercin” masalında da yedi kat dağdan (=cidé kat tav) ve yedi denizden (=cidé diñgéz) geçilir. “Möltel” masalında bir karı kocanın yedi oğlu (=cidé ul) (Gatina vd. 1978: 99, 211), “Kuş Arayan Han’ın Oğlu” masalında da yedi küheylanın, yedi ahır ve yedi bakıcısı (=cidé keshé) vardır (Gatina vd. 1999: 151).

Dokuz (9)

Türk kültüründe ve mitolojisinde önemli yeri olan sayılardan biri de “dokuz”dur⁴. Öneminin, için karesi olmasından kaynaklandığı düşünülen “dokuz” (Ersoy 2000: 38), “büyütülmüş kutsal üç” olarak tanımlanır. Ayrıca “mükemmel”liğe yakın görülen bu sayı, “acı ve keder”le denk algılanmış ve olumsuz özellikler içerdiği düşünülerek “acı çekme” ile ilişkili olduğu söylenmiştir (Schimmel 2000: 177). Sayılar dizininin sonuncu sayısı olan dokuz, bir sona ulaşıldığını gösterdiğinden (Ersoy 2000: 37) “mükemmellik sayısı ya da nihai sınır” olarak da tarif edilmiştir (Schimmel 2000:188).

Dokuz, mitolojik dünya tasavvurunda da belirgin bir sayı olup, göğün ve yerin dokuz tabakadan oluştuğuna dair inanç yaygındır (Bayat 2011: 48). Türklerin göğü, dokuz kat olarak algılayışları şaman ayinlerinde de görülmekte; şamanların dokuz kat göğe çıktıkları anlatılmaktadır. Ayrıca şamanın, ayinde üzerine oturduğu beyaz keçede dokuz çırağı bulunur, dokuz çırağının tuttuğu keçe dokuz defa döndürülür ve bu şekilde şaman, göğün dokuz katını sembolik olarak gezmiş olur (Yüksel 1981c: 32-33). Yaratılışla ilgili bir Altay efsanesinde ise Tanrı’nın, bir ağacın dokuz dalından ilk olarak dokuz insan yarattığı anlatılır (İnan 2013: 15-16, Ögel 2010: 113). Altay Türklerinin dünyanın sonu ile ilgili bir efsanesinde de “...deniz dibinden dokuz parça kara taş

⁴ Türk kültüründe ve Türk mitolojisinde dokuz sayısının yeri konusunda “Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı Huban Arığ’da Mitolojik Bir Sayı: Dokuz” başlıklı bir çalışmada önemli bilgi ve örneklere yer verilmektedir (Durbilmez 2010b: 80- 85, Durbilmez 2017b: 49- 66). Ayrıca “Altay Destanlarında Mitolojik Bir Sayı: Dokuz” başlıklı çalışmada da dokuzun Türk mitolojisindeki yeri ve önemi Altay Türklerinin destanlarından örneklerle incelenmektedir (Durbilmez 2019a: 64- 78).

çıkır, dokuz taş dokuz yerinden yarıılır, her taştan dokuz çemberli dokuz sandık çıkır, her sandıktan demir atlı dokuz kişi çıkır, bu kişilerden biri başkan olur.” (İnan 2013: 25, Uraz 1992: 98).

Kazan Tatarlarında daha çok “nihai bir sayı” olarak görülen “dokuz”un, halk anlatmalarında “kişi”, “nesne” ve “zaman” sayısı olarak kullanımı oldukça fazladır. Özellikle “dokuz yaş”, “dokuz gün düğün yapmak”, “dokuz kere dönmek”, “dokuz başlı ejderha”, “dokuz başlı dev”, “dokuz eşkıya”, “dokuz kurt” motifleri dikkate değerdir. Söz gelimi; “Kamber” destanında dokuz gün düğün yapılır. “Leyla İle Mecnun” destanında Mecnun, Leyla’nın çadırının etrafında dokuz kere (=tugız kerre) döner (Ehmetova 1984: 163, 177). “Aksak Timur” efsanesinde Timur dokuz yaşında (=tugız yeş) iken babası ölür (Gıylecitdinov 2000: 29). “Dutan Batır” masalında kahramanın babasının dokuz karısının (=tugız hatın) dokuz evi (=tugız zemlyanka) vardır. “Onbirinci Ahmet” masalında on askerin dokuzu (=tugızın) kilitletir (Gatina vd. 1999: 349, 264). “Ateşli Akordeon” masalında kahraman, yaşlı adamı dokuz kurdun (=tugız büre) elinden (Gatina vd. 1978: 209); “Kahraman Zülkarneyn” masalında ise kızları dokuz eşkıyadan (=tugız barmak -yulbasar) kurtarır (Yarmi ve Gatina 1999: 247).

Dokuzun “mükemmellik” sayısı olarak görüldüğü “Yusuf Kitabı”nda Yusuf, sekiz kardeşin dokuzuncusu (=tugızınçı)dur (Urmançı 2001: 91). “Hikayet-i İsa Oğlu Ahmet” destanında Taydulu Hanım, dokuz sultanın anası (=tukız soltanniñ anası)dır (Ehmetova vd. 2004: 381). “Orman Bekçisi” masalında orman bekçisi dokuz kat çuvala (=tugız kat kap) konularak suya atılır (Gatina vd. 1978: 369). “Kırk Oğullu Adam” masalında güreş, mayıs ayının dokuzunda (=maynıñ tugızında), saat dokuzda (=segat tugızda) yapılır (Gatina vd. 1999: 376). “Avcı”, “Sırlı Yüzük” ve “Çiçek Gömlek” (Gatina vd. 1978: 55-60, 287-297, 402-410) masallarında ejderhalar dokuz başlı iken; “Ak Kurt” masalında dev, dokuz başlıdır (Camalitdin 1994: 22-23).

Kırk (40)

“Büyük sayılar içinde en büyüleyici” ve aynı zamanda “hazırlama ve tamamlama” sayısı olan “kırk” (Schimmel 2000: 265), dört ile ilgili tüm olay, olgu ve kavramların on kat fazlası olarak tarif edilmekte ve yorumlara açık bir sayı olarak düşünülmektedir (Ersoy 2000: 46).

Kırk, İslamî gelenekte de sık kullanılmakla birlikte, Hz. Muhammed kırk yaşında ilk vahyini alır; Allah, Âdem’in çamurunu kırk günde yoğurur. Ayrıca dünyanın sonuna doğru Mehdi’nin yeryüzünde kırk yıl kalacağına; diriliş esnasında göklerin kırk gün boyunca dumanla kaplanacağına ve dirilişin kırk yıl süreceğine inanılır (Schimmel 2000: 265, Çoruhlu 2011: 229, Gültepe 2014: 431).

Kırk sayısı, Anadolu’daki bazı geleneksel uygulamalarda da belirgindir. Nitekim doğumdan ya da ölümden sonra “kırk mevlidi” yapılır ve bu kırk günün geçmesine “kırk uçurma” adı verilir. Ölünün kırkının çıkması beklenir ve sonunda kırk aş dağıtılır. Doğumdan sonra da kırkinci gününün çıkması beklenir, “kırklama tören”inde anne ve çocuk yıkanılır ve son kurna suyuna da bir altın ya da anahtar kırk defa batırılır. “Kırk basması” inancına göre ise, -kırk basması olan çocuk çelimsiz kalır diye- kırklı iki çocuk yan yana getirilmez (Güvenç 2009: 87-88).

Kırk, Kazan Tatarlarının inanışa dayanan geleneksel uygulamalarında da çok sık kullanılır. Söz gelimi; doğum, düğün ve ölüm geleneklerinde “kırkını çıkarmak” ortak bir uygulamadır.

Çocuğun ve lohusanın kırkının çıkması önemlidir. Çünkü doğum yapan kadının kabrinin kırk gün açık kalacağına, doğum yapan kadının doğum esnasında kırk kemiğinin yerinden oynadığına ve kırkinci gün tekrar yerine oturduğuna inanılır. Ayrıca kırkı çıkmayan kadın, yolculuk yapamaz ve yemek pişiremez. Kırkı çıkmayan çocuk evden çıkarılmaz, evde yalnız bırakılmaz, kimseye gösterilmez. Cenazenin kırkinci günü kırk aşı verilir. Ayrıca bu sayı, “canın girişi ve çıkışı ile ilgili bir sayı” olarak değerlendirilir. Nitekim ölünün canının evine kırkına kadar her gün, kırkıktan sonra sadece perşembeleri kuş veya kelebek kılığında geldiğine inanılır. Bunun yanında yağmur yağması için bir erenin mezarına delik açıp oradan kırk kova su dökülür, yeni bir evde ilk kırk gün yalnız kalınmaz. Korkan çocuğa çarşamba günü yumurtlayan tavuğun yumurtası kırk parçaya bölünerek yedirilir (Çetin 2009).

Kırk sayısı, görüldüğü halk anlatmalarında “tamamlama”, “sınama”, “bekleme”, “güç” ve “abartma” anlamlarında kullanılmıştır. Kırk sayısının “zaman” olarak kullanıldığı anlatılarda “kırk gün/yıl”, “kırk gün kırk gece düğün” motifi oldukça yaygındır. Bu motiflerin görüldüğü anlatılara; “Tülek” (Urmançı 2001: 8-20), “Altayın Sayın Süme” (Ehmetova vd. 2004: 545-552), “Hurluga ve Hemra” (Urmançı 2007b: 56-79), “Tahir İle Zühre” (Ehmetova 1984: 206-248), “Büz Yiğit” (Urmançı 2001: 111-172) destanları; “Yahya Hoca” (Gıyalecitdinov 2000: 263-264) efsanesi ve “Ak Kurt” (Camalitdin 1994: 6-30) masalı örnek verilebilir.

Bunun yanında “Tülek” destanında padişah kızının kırk tane hizmetçisi (=kırık-illé hézmetçé nükeré) vardır (Urmançı 2001: 13). “Hurluga ve Hemra” destanında kırk güvercin (=kırık kügerçén) kırk cariye kıza (kırık kenizek kız) dönüşür. “Çora Batır” destanında Çora’nın kılıcı kırk arşın yeri keser (Urmançı 2007a: 67, 375). “Alıpmemşen” destanında zindandan çıkan kahramana kırk koyun (=kırık kuy) kesip kırk arşından gömlek (=kırık arşınnan külmek) giydirirler (2004: 484). “Tahir İle Zühre” destanında Tahir bir saatte kırk adamı öldürebilir (Ehmetova 1984: 230). “Kırk Kız” efsanesinde, hanın sarayındaki kırk kızın hikâyesi anlatılır (Gıyalecitdinov 2000: 35). “Altın Kanatlı Kuş” masalında padişahın kızı, kırk gün kaynatılan kırk pot bakırın içindeki yüzüğü bulanla evlenecektir (Gatina vd. 1999: 321-324). “Üç Güvercin” masalında kızın şapkası, kırk çeşit kilit (=kırık törlé yozak) ile kilitlenmiş ve içerisinde kırk kat kutu (=kırık kat tartma) olan kırk kat sandık (=kırık kat sandık) içindedir. “Köylü ile Padişah Kızı” masalında padişah, kızına kırk katlı, kırk kapılı, kırkar pencereyi büyük bir saray (=kırık katlı, kırık işéklé, kırigar terezelé pulat) yaptırır (Gatina vd. 1978: 98, 159). “Avcı Delikanlı” masalındaki imtihanda kahraman, kırk kazanın (=kırık kazan) içindeki kırk öküz etini (=kırık ügéz ité) yer; kırk fıçı içkiyi (=kırık miçke arakı) kırk seferde (=kırık mertebe) içip, kırk fırın ekmeği (=kırık miç ipiy) kırk seferde (=kırık kına) yutar (Gatina vd. 1977: 345-348).

“Üç”, “dört”, “yedi”, “dokuz” ve “kırk” sayılarının Kazan Tatarlarının halk kültüründe yaygın kullanıldığı anlaşılmıştır. Varlıkları niteleyen ve sembolleyen bu sayılar; halk inanışlarında ve anlatılarda farklı türden birçok anlam üstlenmiştir. Sayıların yüklendikleri bu anlamların ekseriyetle Türk mitolojisiyle paralel olması; Türk kültürünün ortak hafızasını göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanında 1552’de Rusların hâkimiyetine girmiş olan ve bu süreçte Rusların her türlü baskısına maruz kalan Kazan Tatarlarının, o zamandan bu yana kadar kültürlerini ve dillerini korumaya çalıştığının bir göstergesi olması açısından da ayrıca kıymetlidir.

Mitolojik sayılardan “üç” ve “kırk”, inanişaya dayalı geleneksel uygulamalarda en sık görülen sayılar olmuştur. Üç, anlatılarda çoğunlukla “mükemmellik” ve “bütünlük” anlamlarında kullanılmış, bunun yanında “tamamlama”, “sınıra gelme” ve “kaderi belirleme” ya da “şans getirme” anlamlarına da rastlanmıştır. Dört sayısının, “dört yön” kavramı ile kullanımı belirgindir. Genellikle “yaş”, “zaman”, “mesafe”, “ağırlık”, “nesne” ve “kişi” sayısı olarak kullanılan yedi sayısı, özellikle yeraltı dünyası ve bu dünyaya ait mitik varlıklarla bağlantılıdır. “Süre”, “sıra”, “kişi/nesne” sayısı olmasının yanında “zaman” kullanımının belirgin olduğu dokuz, nihai bir sayı olarak görülür. Kırk ise, görüldüğü halk anlatımlarında “kişi” ve “nesne” sayısı; “zaman”, “yükseklik” ve “ağırlık” ifadesi olarak “tamamlama”, “sınama-bekleme”, “güç” ve “abartma” anlamlarında kullanılmıştır.

Sonuç

Metinlerarasılık kavramı ışığında bakıldığında metinlerin, kendilerini önceleyen diğer metinlerden bağımsız olmadıkları, zamanın devingenliği içerisinde birbirlerini etkileyerek dönüşüme uğrattıklarını söylemek mümkündür. Böylelikle öncül metinler, yenidenyazım işlemiyle birlikte yeni bağlamlarda yeniden anlam kazanarak varlıklarını sürdürmüş olurlar. Dolayısıyla varlıklarını sürdürmelerindeki elzem noktanın, metinlerin içinde var olan metinlerarası ilişkiler olduğunun bir kez daha altını çizmek önem taşımaktadır.

Tüm bu verilerden yola çıkıldığı zaman, geçmiş zamana ait mitlerin ve metinlerin, yeni bağlamlarda ele alınarak nasıl dönüşüme uğradıkları ve yeniden yorumlandıkları görülebilmektedir. Bu bağlamda Tolkien’in mitoloji ve fantastik arasında köprü kurarak oluşturduğu Orta Dünya mitolojisinde yer alan metinlerarası bağlantılarda, öncül mitlerden ve hikâyelerden beslendiği, bunları dönüşüme uğratarak yeniden yorumlayarak fantastik edebiyat alanında bir yaratıcılık örneği göstererek çığır açtığını söylemek yerinde olacaktır. Sonuç olarak, yoğun metinlerarası öğeler barındıran bu kurguda yarattığı, kolektif bilinçdışı yoluyla aktarılan mitlerden esinlenerek ve bunları dönüşüme uğratarak oluşturduğu alternatif dünyanın, tam anlamıyla bir mitopya örneği teşkil ettiğini belirtmek mümkündür. Mitopyanın, okur için bilinçli olarak, fantastik dünyalar ya da kurgusal evrenler yaratma amacı güttüğü göz önüne alındığı zaman, Tolkien’in hem bu amaca hizmet ettiği hem de okuru, metinlerarasılığın izini sürmeye teşvik edici nitelikte bir kurgu yarattığı görülmektedir.

Kaynaklar

- Aydın, Funda (2019). “Uygur Halk Anlatılarında Sayı Simgeçiliği”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.44, 209-227.
- Bayat, Fuzuli (2011). *Türk Mitolojik Sistemi 1 (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, C. 1, Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Beğenç, Cahit (1967). *Anadolu Mitolojisi*, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.
- Beydili, Celal (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yay.: Ankara.
- Camalitdin, Lenar (1994). *Tatar Halık Ekiyetleré: Tılsımlı Ekiyetler*, Tatarstan Kitap Neşriyatı: Kazan.

- Cassirer, Ernts (2005). *Sembolik Formlar Felsefesi II Mitik Düşünme*, çev. Milay Köktürk, Hece Yay.: Ankara.
- Çalışkan, Erol ve Şerife Seher (2019). “Alpamış Destanı’nda Sayıların Anlamları ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir İnceleme”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, 183-197.
- Çetin, Z. Çulpan (2004). “Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 153, Kasım-Aralık 2004, 123-145.
- Çetin, Z. Çulpan (2007). “Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler Ve İnanışlar (İyeler Ve Yaratıklar)”, *Bilig*, S. 43, Güz 2007, 1-32.
- Çetin, Z. Çulpan (2008). “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri”, *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, 155-168.
- Çetin, Z. Çulpan (2009). *Tatar Türklerinin Gelenekleri ve Göreneklere*, Karadeniz Dergisi Yay.: Ankara.
- Çıblak Coşkun, Nilgün (2010). “Tahtacılar Üç Sayısı ve Üçleme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S.56, 73-92.
- Çoruhlu, Yaşar (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yay.: İstanbul.
- Durbilmez, Bayram (2005). “Türk Kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde Üç Sayısı”, *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, S.2, 1-22.
- Durbilmez, Bayram (2007). “Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgeçiliği”, *Millî Folklor*, Yıl: 19, S.76, 177-190.
- Durbilmez, Bayram (2008). “Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar”, *Turkish Studies*, S. 3/7, 340-352.
- Durbilmez, Bayram (2009). “Türk Kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde Dört Sayısı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 52, 71-86.
- Durbilmez, Bayram (2010a). “Romanya Sözlü Türk Edebiyatı Ürünlerinde Mitolojik Sayılar”, *Folklor/Edebiyat*, C.16, S.64, 245-257.
- Durbilmez, Bayram (2010b). “Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı Huban Arığ’da Mitolojik Bir Sayı: Dokuz”, *Epik Türk Ənənəsində Dastan, Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Galacayına VI Uluslararası Folklor Konferansının Materialları* (25-26 Noyabr), 80-85.
- Durbilmez, Bayram (2011). “Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar”, *Almanya: Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, S.3, 77-93.
- Durbilmez, Bayram (2012). “Kazakistan’da Nevruz İnanışlarına Bağlı Mitolojik Sayılar”, *Ankara: III. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı / Türk Dünyasında Bayramlar* (21-23 Mart 2011), 103-108.
- Durbilmez, Bayram (2017a). *Gelenekli Türk Anlatıları-1*, Ötüken Yay. İstanbul.
- Durbilmez, Bayram (2017b). *Türk Dünyası Kültürü -1*, Ötüken Yay.: İstanbul.

- Durbilmez, Bayram (2018). “Tatar Halk Anlatılarında Mitolojik Bir Sayı: Üç”, *II International Scientific Conference ‘Traditional Culture of the Turkic Peoples in the Changing World, Kazan / Tataristan-Rusya, 23-24 Nisan 2018.*
- Durbilmez, Bayram (2019a). *Türk Dünyası Kültürü -2*, Ötüken Yay.: İstanbul.
- Durbilmez, Bayram (2019b). *Türk Kültür Coğrafyası –Halk Bilimi ve Edebiyat Araştırmaları*, Ötüken Yay.: İstanbul.
- Ehmetova, Flora V. (1984). *Tatar Halık İcatı-Dastannar*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- Ehmetova, Flora ve Fatih Urmançı (2004). *Tatar Eposı Dastannar*, Rannur Neşriyatı: Kazan.
- Ersoy, Necmettin (2000). *Semboller ve Yorumlar*, Zafer Matbaası: İstanbul.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1998). *Anadolu İnançları “Anadolu Üçlemesi-1”*, Toplumsal Dönüşüm Yay.: İstanbul.
- Gatina, Halide ve Hemit Yarmi (1977). *Tatar Halık İcatı, Ekiyetler (Bérénçé Kitap)*, Tatarstan Kitap Neşriyatı: Kazan.
- Gatina, Halide ve Hemit Yarmi (1978). *Tatar Halık İcatı, Ekiyetler (İkençé Kitap)*, Tatarstan Kitap Neşriyatı: Kazan.
- Gatina, Halide ve Hemit Yarmi (1999). *Tatar Halık Ekiyetleré*, Rannur Neşriyatı: Kazan.
- Gıylecitdinov, Selim (2000). *Tatar Halık Rivayetleré Hem Légéndaları*, Rannur Kitap Neşriyatı: Kazan.
- Gıylmanov, Galimcan (1996). *Tatar Mifları I, Bérénçé Kitap*, Tatarstan Kitap Neşriyatı: Kazan.
- Gıylmanov, Galimcan (1999). *Tatar Mifları II, İkençé Kitap*, Tatarstan Kitap Neşriyatı: Kazan.
- Gültepe, Necati (2014). *Türk Mitolojisi -Yeni Araştırmalar Işığında-*, Resse Yay.: İstanbul.
- Güvenç, Ahmet Özgür (2009). “Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, 85-97, TAED Yay.: Erzurum.
- İnan, Abdulkadir (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yay.: Ankara.
- Kaymaz, Zeki (2002). “Türklerde Sayı Sistemleri”, *Türkler*, C.3, 419-426, Yeni Türkiye Yay.: Ankara.
- Olrik, Axel (2003). “Halk Anlatılarının Epik Kuralları”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Haz. Gülin Ö.Eker, Metin Ekici, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Millî Folklor Yay.: Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2010). *Türk Mitolojisi I*, TTK Basımevi: Ankara.
- Sakaoğlu, Saim (2015). *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Schimmel, Annemarie (2000). *Sayıların Gizemi*, Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Uraz, Murat (1992). *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yay.: İstanbul.

- Urmançı, Fatih (2001). *Dastannar. Ėncé Çeçtém-ėncé cıyam*, Megarif Neşriyatı: Kazan.
- Urmançı, Fatih (2007a). *Tatar Destanları I*, Türkiye Türkçesine akt. Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu, TDK Yay.: Ankara.
- Urmançı, Fatih (2007b). *Tatar Destanları II*, Türkiye Türkçesine akt. Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu, TDK Yay.: Ankara.
- Yardımcı, Mehmet (2000). “Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Sayılar”, *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu*, 636-647.
- Yüksel, H. Avni (1981a). “Türk Folklorunda Sayılar”, *Millî Kültür*, C. 3, S. 4, Eylül, 46-49, KB Tanıtma ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı: Ankara.
- Yüksel, H. Avni (1981b). “Türk Folklorunda Yedi Sayısı”, *Millî Kültür*, C. 3, S. 5, Ekim, 48-50, KB Tanıtma ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı: Ankara.
- Yüksel, H. Avni (1981c). “Türk Folklorunda Dokuz Sayısı”, *Millî Kültür*, C. 3, S. 6, Kasım, 32-34, KB Tanıtma ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı: Ankara.